

Beszámoló a „Variáció a fonológiában” c. kutatásról (OTKA 104897)

A „Variáció a fonológiában” című kutatás két fő iránya a fonetikai és a morfofonológiai variáció volt. Az első irányban elsősorban a zörejhangok zöngességét, a másodikban a magánhangzó-harmóniát vizsgáltuk.

A kutatás egyik célja az volt, hogy a fonológiai variációt funkcionális, főként fonetikai tényekhez kössük, a hangtani jelenségeket a fonetika és fonológia összekapcsolásával magyarázzuk. Vizsgálataink túlnyomó része a zöngesség fonetikai és fonológiai aspektusainak vizsgálatára összpontosított, ezen belül a fonetikai variáció és a fonológiai kontraszt kapcsolatára. Az elvégzett munka igazolta azt a hipotézisünket, hogy csakis egy fonetikai alapú fonológiai modell adhat számot a zöngességi kontrasztot és neutralizációt, a zöngességi hasonulást és ezek észlelését érintő kérdésekről.

Akusztikai kísérletek segítségével bemutattuk, hogy a megnyilatkozásvégi zörejhangok és zörejhang-kapcsolatok a magyar nyelvben megőrzik a fonológiai kontrasztot, de ez a kontrasztmegőrzés a réshangok esetében sokkal kevésbé robosztus, mint a zárhangok esetében. Azt is láttuk, hogy a regresszív zöngességi hasonulás kategorikus, de a korábbi állításokkal ellentétben nem teljesen neutralizáló leginkább a szegmentum hosszúsággal összefüggő felismerési kulcsoknak köszönhetően. Külön figyelmet érdemel a beszélőn belüli és beszélők közötti variabilitás, mellyel a korábbi fonológiaelméletek nem foglalkoznak. Kutatásunk egyik érdekes eredménye, hogy a zöngességi hasonulás és a prozódiai határok interakciója is eltér a zárhangok és a réshangok esetében. (Ebben a vizsgálatban Mády Katalin is részt vett, aki az OTKA csoportnak nem tagja.)

A zöngességi kontrasztot és a zöngességi hasonulást érintő vizsgálatainkba bevontuk a két mássalhangzóra végződő környezeteket is. Megmutattuk itt is, hogy a zöngességi hasonulást kiváltó (zöngétlen–zöngés zörejhangok) és az azt elszenvedő hangcsoportok (zárhangok–réshangok) viselkedése is variabilitást mutat: míg a zöngétlenedés teljes neutralizációhoz vezet, addig a réshangok esetében a zöngességi neutralizáció csak részleges. A mögöttesen zöngétlen réshangok kevésbé zöngésednek, mint a mögöttesen zöngés párjaik. A kísérleteink igazolták, hogy a magyarban a zöngességi hasonulás nem alacsony szintű fonetikai (koartikulációs) jelenség, hanem fonológiai. A szó végi pozíció szintén szisztematikus variabilitást mutatott: a szó végi zárhangok megőrzik a zöngéjüket, a réshangok azonban ebben a környezetben nem zöngések, a kontraszt mégsem vesz el, mert más akusztikus-percepciós kulcsok fenntartják azt, például a megelőző magánhangzó hossza.

Az akusztikai vizsgálatot a szlovák nyelvre is kiterjesztettük. Elemzésünk azt mutatja, hogy a szóvégi zörejhangok és zörejhang-kapcsolatok a szlovák nyelvben alulspecifikáltak a zöngésségi jegyet illetően, és ez teszi lehetővé a tipológiai ritka szonoráns zöngésítést a nyelvben. Azt állítjuk (elsőként az irodalomban), hogy a szonoráns zöngésítés opcionális, de kategorikus a szlovákban. Szintén újszerű eredmény, hogy a szonoráns mássalhangzók és a magánhangzók zöngésítő „ereje” eltérő.

Kutatásainkat kiterjesztettük az idegennyelv-elsajátításra is (spanyolul tanuló magyar diákok), a zöngerendszer elsajátítása során jelentkező negatív és pozitív transzferjelenségeket vizsgáltuk, és bemutattuk, hogy ezek alapvetően funkcionális tényekhez köthetők.

A kutatás másik iránya a fonológiai variabilitás vizsgálata. A monotónia általános elve alapján jól el tudunk különíteni nyelvtípusokat. Az elvet kiterjeszthetjük a nem diszkrét mintázatokra is. A magyar magánhangzó-harmónia mintázatai nem diszkréttek, de a bennük található variáció egyáltalán nem véletlenszerű, hanem a monotonicitás erős jeleit mutatja.

A kutatás finomította a magánhangzó-harmóniát leíró eszközrendszert. A harmóniát befolyásoló nyelvtani tényezők közül a legfontosabbak a morfológia (a morfhatárok), az allomorfolk rendszere, valamint a paradigma többi alakja. Ezek azonban egymástól független faktorok, amelyek egymásnak ellentmondó jóslatokat is tehetnek.

Algoritmust dolgoztunk ki a szavak összetettségének megragadására (ami befolyásolja a magánhangzó-harmóniát), továbbá kiderült, hogy a toldalékok nem az előttük álló teljes szóalakhoz, hanem csak annak a tövéhez illeszkednek, kivéve a trunkált tövű kicsinyített szavakat.

A magánhangzó-harmóniával kapcsolatos eredmények a „Magánhangzó-harmónia mintázatainak kísérleti és elméleti vizsgálata” című kutatásban (NKFI 119863) nagymértékben hasznosulni fognak.